

LOS ORÍGENES DE LA VIVIENDA SOCIAL EN LA REGIÓN DE MURCIA. 1900-1936

LAS INICIATIVAS DE CASAS BARATAS EN CARTAGENA Y MURCIA

Autor
Manuel Alejandro Ródenas López

Director
Dr. Francisco Juan Vidal

Codirector
Dr. Diego Ros McDonnell

Valencia, diciembre de 2015

UNIVERSITAT
POLITÈCNICA
DE VALÈNCIA

Los orígenes de la vivienda social en la Región de Murcia 1900-1936

Las iniciativas de Casas Baratas en Cartagena y Murcia.

Mención “Doctor Internacional”

Tesis Doctoral

Autor:

Manuel Alejandro Ródenas López

Directores:

Dr. Francisco Juan Vidal

Dr. Diego Ros McDonnell

Escuela Técnica Superior de Arquitectura, Universitat Politècnica de València

Programa de Doctorado en Arquitectura, Edificación, Urbanística y Paisaje

UNIVERSITAT
POLITÈCNICA
DE VALÈNCIA

Valencia, diciembre de 2015

RESUMEN

Los orígenes de la vivienda social en la Región de Murcia. 1900-1936. *Las iniciativas de Casas Baratas en Cartagena y Murcia.*

El problema de la habitación obrera a finales del siglo XIX no fue una cuestión ajena en la Región de Murcia. Aún contando con un escaso índice de industrialización y una economía en pleno proceso de modernización, la ‘cuestión social’ como se denominaría en los ambientes reformistas, se dejó sentir de una manera patente y sus consecuencias movilizaron a numerosos agentes sociales. Desde los primeros problemas de hacinamiento en las poblaciones mineras durante el último cuarto del siglo XIX, hasta los últimos intentos frustrados de iniciativas cooperativistas anteriores a la Guerra Civil, las diferentes propuestas de solución dejaron su huella tanto a nivel arquitectónico como urbano, en las principales ciudades de la región. Los estudios dedicados a la arquitectura de este periodo en la provincia esbozan ligeramente el tema de la residencia obrera, para centrarse en temas del ámbito público o monumental enfocados desde puntos de vista históricos y estilísticos.

Este trabajo aborda cómo se gestó el problema de la habitación de las clases modestas en la Región de Murcia, las diferentes propuestas de solución, así como la evolución durante el periodo señalado, desde la vivienda obrera hasta las iniciativas de casas baratas, acogidas a los beneficios de la legislación y consideradas el origen de la vivienda social subvencionada en España.

Los capítulos II y III, que siguen a la introducción metodológica, están dedicados fundamentalmente a una contextualización enfocada. El segundo hace referencia al origen del problema de la vivienda en Europa y en España, desde su denuncia hasta los diferentes tipos de soluciones adoptadas, así como una visión del debate surgido en torno a la habitación y ciertos conceptos urbanísticos vigentes durante el periodo. El tercer capítulo expone los diferentes aspectos económicos, sociales, demográficos y urbanísticos que ayudarán a comprender el escenario, tratados de un modo más general a nivel regional y particularizados después para las ciudades de Murcia y Cartagena.

En el capítulo IV se realiza un compendio de la legislación en materia de vivienda social a nivel estatal y municipal, desde los antecedentes en política social a mediados del siglo XIX hasta 1935, y su incidencia en las iniciativas de vivienda obrera de nuestro ámbito de estudio. Se completa con un resumen del procedimiento administrativo que se requería para poder ser beneficiario de las subvenciones estatales.

Los siguientes capítulos V y VI contienen las principales actuaciones de vivienda obrera y casas baratas respectivamente. El quinto organiza en grupos temáticos una muestra de las principales realizaciones encontradas en materia de vivienda obrera sin subvencionar, mientras que el sexto comprende únicamente las iniciativas de casas baratas que incoaron expediente y detalla sus diferentes aspectos, desde la adquisición de terrenos y el proyecto hasta la tramitación administrativa o su estado actual.

Tras la exposición y descripción de las propuestas se hace necesario un análisis gráfico de las mismas que nos permita obtener una visión de conjunto. Esto se lleva a cabo mediante la elaboración de unas fichas de las actuaciones, una estadística de licencias de obra del periodo y un cronograma. Todos ellos comentados en el capítulo VII y aportados en los anexos.

Antes de finalizar se incorpora un capítulo dedicado a analizar tres intervenciones de vivienda social de baja densidad en Roma, dentro del mismo marco temporal y que pueden aportar una idea de cómo se afrontó el problema en una ciudad carente también de un cinturón industrial importante.

Las conclusiones de esta Tesis Doctoral consideran de manera global el conjunto de experiencias expuestas y los diferentes aspectos económicos, sociales, técnicos y administrativos, a fin de establecer las pautas en la generación y desarrollo de la vivienda social en la Región de Murcia.

ABSTRACT

The origins of social housing in the Region of Murcia. 1900-1936. The initiatives of Working-class Houses in Cartagena and Murcia.

At the last decades of the nineteenth century, the problem of working-class houses was a pressing issue in the Region of Murcia. Even with a low industrialization index and an economy fully immersed in a modernization process, the 'social matter', as it was called in the reformist circles, widely spread in a clear way and its consequences mobilised several social agents. From the first overcrowding problems in the mining settlements, to the latest frustrated attempts of cooperative initiatives before Spanish Civil War, the different solutions left a mark, in both architectural and urban scopes, in the main cities of the region. The architecture essays of this period in the province just outline the topic of working-class dwellings, and really go in depth in public or monumental topics from historical or stylistic points of view.

This dissertation tackles how the working-class house problem arose in the Region of Murcia. It will also deal with the different solving proposals and its evolution during the aforementioned period, from the working-class houses to the initiatives of 'Casas Baratas' considered as the beginning of subsidised social housing in Spain.

Chapters II and III, following the methodological introduction, are mainly dedicated to a focused contextualisation. The first one refers to the origin of the housing problem in Europe and Spain, from its denunciation to the diverse variety of offered solutions, and it also presents a view of the debate about dwelling and several urban concepts arisen in that moment. The following chapter shows different aspects such as economic, social, demographic or urban issues that help us understand the global scene, first at a regional level and particularized then to Murcia and Cartagena.

In the fourth chapter, a summary of social housing laws and acts is showed, at both national and local ranges, from the background on social politics in the middle of nineteenth century up to 1935. The impact of the legal scope in the initiatives of 'Casas Baratas' is also dealt in this chapter. In addition, an abstract of the required procedures to become a beneficiary of state subsidies is added in order to get a better understanding of the next chapters.

Chapters V and VI include the main interventions of working-class houses and 'casas baratas' respectively. The chapter V presents a variety of the main solutions found about non-subsidised working-class interventions, organised by topics. Chapter VI, in turn, covers only the 'Casas Baratas' initiatives that began the administrative procedures and provides the details of their development, from the purchase of the plot and projects to the legal procedures and their present conditions.

After the descriptions of the solving proposals, it is necessary to do a graphic analysis in order to provide a general overview. Three different methods have been applied to attain this goal: a drawing catalogue of the main interventions, a statistic of the building licenses during this period and finally, a graphic timeline.

The last chapter is devoted to the study of three low-density interventions of social housing in Rome within the same period of time. They may offer an idea on how this problem was addressed in a city lacking of a great industrial area. Finally, the conclusions of this dissertation consider the global set of the shown experiences and the social and economic issues in order to establish the guidelines in the origin and development of social housing in the region.

RIASSUNTO

Le origini dell'alloggio sociale nella Regione di Murcia. 1900-1936. *Le iniziative di Case Popolari a Cartagena e Murcia.*

Il problema dell'alloggio operaio alla fine dell'800 ha riguardato anche la Regione di Murcia. Anche se disponendo di un livello basso di industrializzazione e di un'economia in fase di modernizzazione, la 'questione sociale', come fu denominata negli ambienti riformisti, si fece sentire in modo evidente e le sue conseguenze mobilitarono numerosi attori sociali. Dai primi problemi di sovraffollamento delle popolazioni minerarie durante l'ultimo quarto del '900 fino agli ultimi tentativi frustrati di iniziative cooperative anteriori alla Guerra Civile, le diverse proposte di soluzione lasciarono la propria impronta nelle principali città della regione, tanto a livello architettonico quanto a quello urbanistico. Gli studi dedicati all'architettura di questo periodo nella provincia affrontano timidamente il tema della residenza operaia, per mettere l'accento sui temi dell'ambito pubblico o monumentale da un punto di vista storico e stilistico.

Questa ricerca esamina il modo in cui venne gestito il problema dell'alloggio dei ceti modesti nella Regione di Murcia, le diverse proposte di soluzione così come l'evoluzione durante detto periodo, dall'alloggio operaio fino agli insediamenti di case popolari, questi

ultimi favoriti dalla legislazione e considerati l'origine dell'alloggio sociale sovvenzionato in Spagna.

I capitoli II e III, che seguono l'introduzione metodologica, sono dedicati fondamentalmente a una contestualizzazione mirata. Il primo fa riferimento all'origine del problema abitativo in Europa e in Spagna, dalla sua denuncia fino ai diversi tipi di soluzioni adottati, e offre una visione complessiva del dibattito emerso intorno all'alloggio e a certi concetti urbanistici in vigore durante il periodo. Con lo scopo di agevolare la comprensione del contesto, il capitolo seguente espone i diversi aspetti economici, sociali, demografici e urbanistici che in un primo tempo vengono trattati in modo generale per poi essere esaminati nei casi particolari di Murcia e Cartagena.

Il capitolo IV riassume la legislazione in materia di alloggio sociale a livello statale e comunale, partendo dalle misure di politica sociale dalla seconda metà dell'800 fino al 1935, e la sua incidenza nelle iniziative di alloggio operaio nel nostro ambito di studio. A titolo complementare, il capitolo viene completato da un riassunto sul procedimento amministrativo richiesto per poter beneficiare degli incentivi statali.

I capitoli V e VI racchiudono i principali interventi in materia, rispettivamente, di alloggio operaio e case popolari. Il capitolo V distingue in gruppi tematici un campione delle principali realizzazioni in quanto a abitazioni operaie non sovvenzionate, mentre il capitolo VI tratta soltanto gli insediamenti di case popolari che diedero luogo all'apertura di un fascicolo, dettagliando i suoi diversi aspetti, dall'acquisizione dei terreni al progetto, fino al procedimento amministrativo o al suo stato attuale.

Dopo l'esposizione e descrizione delle proposte è doverosa un'analisi grafica di queste ultime che ci aiuti ad avere una vista d'insieme. Questo proposito è realizzato nel capitolo VII e nei relativi allegati, attraverso l'elaborazione di schede dei diversi interventi, la statistica delle concessioni edilizie del periodo e un cronoprogramma.

Prima di concludere, viene inserito un capitolo dedicato ad analizzare tre interventi di alloggio sociale di bassa densità a Roma, sempre nello stesso periodo e che rendono conto di come venne affrontato il problema in una città anch'essa sprovvista di un tessuto industriale importante.

La conclusione di questa Tesi di Dottorato considera in modo globale tanto l'insieme delle esperienze esposte quanto gli aspetti del contesto economico e sociale, per cercare di gettare le basi per la creazione e sviluppo dell'alloggio sociale nella Regione di Murcia.

RESUM

Els orígens de l'habitatge social a la regió de Múrcia. 1900-1936. *Les iniciatives de 'cases barates' a Cartagena i Múrcia.*

El problema de l'habitatge obrer a la darreria del segle XIX no va ser una qüestió aliena a la regió de Múrcia. Tot i que tenia un escàs índex d'industrialització i una economia en ple procés de modernització, la *qüestió social*, com es denominaria en els ambients reformistes, es va deixar sentir d'una manera palesa, i les seues conseqüències van mobilitzar nombrosos agents socials. Des dels primers problemes de sobreocupació a les poblacions mineres durant l'últim quart del segle XIX, fins als últims intents frustrats d'iniciatives cooperativistes anteriors a la Guerra Civil, les diverses propostes de solució van deixar petjada, tant en l'àmbit arquitectònic com urbà, a les principals ciutats de la regió. Els estudis dedicats a l'arquitectura d'aquest període a la província esbossen lleugerament el tema de la residència obrer, per a centrar-se en temes de l'àmbit públic o monumental enfocats des de punts de vista històrics i estilístics.

Aquest treball aborda com es va gestar el problema de l'habitatge de les classes modestes a la regió de Múrcia, les diverses propostes de solució, i també l'evolució durant el període assenyalat, des de l'habitatge obrer fins a les iniciatives de cases barates, acollides als beneficis de la legislació i considerades l'origen de l'habitatge social subvencionat a Espanya.

Els capítols II i III, que segueixen la introducció metodològica, estan dedicats fonamentalment a una contextualització enfocada. El primer fa referència a l'origen del problema de l'habitatge a Europa i a Espanya, des de la denúncia d'aquest problema fins als diversos tipus de solucions adoptades, com també una visió del debat sorgit entorn de l'habitatge i certs conceptes urbanístics vigents durant el període. El següent capítol exposa els aspectes econòmics, socials, demogràfics i urbanístics que ajudaran a comprendre l'escenari, tractats d'una manera més general a escala regional, i particularitzats després per a les ciutats de Múrcia i Cartagena.

En el capítol IV es du a terme un compendi de la legislació en matèria d'habitatge social a escala estatal i municipal, des dels antecedents en política social a mitjan segle XIX fins a 1935, i la seua incidència en les iniciatives d'habitatge obrer del nostre àmbit d'estudi. Es completa amb un resum del procediment administratiu que es requeria per a poder ser beneficiari de les subvencions estatals.

Els següents capítols V i VI contenen les principals actuacions d'habitatge obrer i cases barates, respectivament. El capítol V organitza en grups temàtics una mostra de les principals realitzacions trobades en matèria d'habitatge obrer sense subvencionar, mentre que el següent comprèn únicament les iniciatives de cases barates que van incoar expedient i en detalla els diversos aspectes, des de l'adquisició de terrenys i el projecte fins a la tramitació administrativa o l'estat actual.

Després de l'exposició i la descripció de les propostes, se'n fa necessària una anàlisi gràfica que ens ajude a obtenir una visió de conjunt. Aquesta anàlisi es duu a terme per

mitjà de l'elaboració d'unes fitxes de les actuacions, una estadística de llicències d'obra del període i un cronograma. Tots ells comentats en el capítol VII i aportats en els annexos.

Abans d'acabar, s'hi incorpora un capítol dedicat a analitzar tres intervencions d'habitatge social de baixa densitat a Roma, dins del mateix marc temporal, que poden aportar una idea de com es va afrontar el problema en una ciutat que tampoc no tenia un cinturó industrial important.

La conclusió d'aquesta tesi doctoral considera de manera global tant el conjunt d'experiències exposades com els aspectes del context econòmic i social, per a tractar d'establir les pautes en la generació i el desenvolupament de l'habitatge social a la Regió de Múrcia.